

Євген Букет

Київська просвіта

нариси з історії

markobook
видавництво

Євген Букет

Київська
«Просвіта»
Нариси з історії

До 120-річчя Київської «Просвіти»

Київ

markobook
2026

«ПРОСВІТА» ХХІ СТОРІЧЧЯ Й СЬОГОДЕННІ ВИКЛИКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІСТОРІЇ

(Передмова до першого видання)

Маємо честь працювати у цитаделі вітчизняного державотворення, тож дозволю собі простежити певну історичну параболу.

Більшість членів Центральної Ради становили просвітяни, тож не випадково Центральна Рада відродила мережу просвітянських осередків, які зазнали гонінь у царській Росії. Вже станом на жовтень 1918 року, за підрахунками Департаменту позашкільної освіти Міністерства народної освіти та мистецтва (який очолювала просвітянка Софія Русова), в Українській Державі налічувалося понад 950 «Просвіт».

У той час просвітяни першими висловили протести, коли дізналися про наміри проросійських сил гетьманського уряду оголосити російську мову державною. Катеринославська, Полтавська, Сумська, Кам'янецька «Просвіти» доручили Київській «Просвіті» скласти й представити Гетьману Павлу Скоропадському Меморандум у справі оборони української мови як єдиної державної в Україні.

«Меморандум товариства «Просвіта» імені Т. Г. Шевченка» зберігається у Державному архіві Київської області, й улітку 2013 року його надрукували у «Слові Просвіти» з подачі Євгена Букета. Якби не особливості стилю і правопису, хіба б не впізнали ми у цьому

Меморандумі наші вболівання напередодні Революції гідності: «...Ми єємо свідками замаху на українську мову, яку наміряються знов поставити в ранг «мужицької» другорядної мови, мови «второго сорта», шляхом заведення по всіх урядових установах російської мови як мови державної. Хоча ініціатори цього замаху і прикривають його гарними фразами про рівноправність обох мов, але практичні результати цього заміру для кожного ясні і не можуть викликати жадних сумнівів: кожному ясно, що з того моменту, як буде заведено російську мову, то вона, при сучасних умовах на Україні, займе свою недавню позицію і запанує майже як єдина і в кожному разі, як головна, а українську мову буде відсунуто на задній плян і зроблено мовою «мужицькою».

В інтересах культури, в інтересах української державности таке явище не може бути допущено. Всяка небезпека, яка загрожує слову, єсть таким чином підрив основ національної культури, а разом з тим і державности».

2013-го року, через 95 літ, ми готові були підписатися під цим Меморандумом і, так само як тодішні київські просвітяни, просили четвертого президента бодай прочитати наш проєкт Закону про державну мову в Україні... Та історія має здатність повторюватися, коли нові покоління забувають її уроки. Янукович утік з України після народного повстання, як колись гетьман Скоропадський.

Трьохсотлітню імперську політику нищення національних еліт у ХХІ столітті проросійський диктатор трансформував у нахабне нищення національної ідентичності, висміювання національних традицій і моралі, втрату державного інформаційного простору, русифікацію і розмивання, нищення питомої української мови. Це породило гірке відчуття, що наша незалежність ще не стала повносуцною, що українці — титульна нація держави — ще не звільнилися від тяжкого колоніального

минулого, а на своїй правічній землі ми в окремих регіонах зведені до стану індіанців. Проти нас ведеться тиха, невидима, але послідовна війна, внаслідок якої мільйони працьовитого люду змушені шукати свого місця, як і на початках ХХ ст., за межами своєї батьківщини. Як наслідок, українське село, яке віками було оберегом української мови і культури, звичаїв, національних традицій, тотально сплюндроване за розробленими заздалегідь схемами і технологіями, а наша армія, міліція і спецслужба фактично стали підрозділами силових структур Росії і виконують лише їхні накази...

Після повалення режиму Януковича, що коштувало життя сотням патріотів, Росія застосувала в Криму та на частині материкової України цинічно-грубу військову силу. Це стало продовженням — хоч іншими засобами — тієї економічної, інформаційної, дипломатичної, мовної, культурної, політичної війни, яку Москва вже давно вела проти нашої держави. Ми постійно на зв'язку з нашими просвітянськими осередками. Про те, що там відбувалося і відбувається, знаємо не лише зі скупих інформаційних повідомлень, а безпосередньо від українців-просвітян із анексованого Криму і палаючого Донбасу.

Ще 1996 року, на V з'їзді ВУТ «Просвіта» ми наголошували: «ворог наш багатоголовий, багатоликий, розмитий у рисах, але всюдисущий». Сьогодні ми остаточно пересвідчилися: він принципово й категорично має на меті саме знищення України. Тієї України, яка нам болить. Тієї України, що могла б стати впорівень з іншими європейськими державами, але образ якої розмитий соціальними негараздами (з якими мусимо частково змиритися). Цей образ викривлений українофобством багатьох чиновників, україноненависництвом «п'ятої колони» в державних структурах, провокативністю і шовіністичною стадністю комуністів. Він роз'їдений агентами московських спецслужб і запродацтвом на того самого невмирущого персонажа нашої історії — хохла,

засліпленого зненавистю до свого ж брата-українця або ж вічною претензією до Всевишнього, чого цей «брат» на видноті й не закиданий ще й досі багнюкою» (30 листопада 1996 року, зі звітної моєї доповіді...).

Ув одній із своїх статей у тижневику «Слово Просвіти» Євген Букет відзначав: «Ми живемо в динамічну і драматичну добу української історії. Переконали, що про вирішальні події наших днів, свідками чи безпосередніми учасниками яких ми є, писатимуть навіть через багато десятиліть. Поза сумнівом, писатимуть і про сьогоднішня найстарішої громадської організації України — «Просвіти». Її історичний шлях не менш цікавий і драматичний, ніж доля українського народу».

Українська національна ідентичність та етнічна самосвідомість формувалися, як ми знаємо, не одне сторіччя на широких просторах нашої батьківщини, кордони якої звузилися впродовж усієї совєцької доби на третину. Де наша Берестейщина? Де наша Слобожанщина, де наша Задонщина, де наше Підляшшя і Закерзоння?.. Де, зрештою, наша Зелена Україна на далекому Сході? Російський комуно-фашизм швидко позбавив українців-автохтонів на предковічних землях права на рідне слово, свою землю, свої звичаї, на свою ідентичність. Я наголошую саме на цьому, бо тепер вони перейшли до фронтальної атаки на все українське, заперечуючи не лише наші права, а й позбавляючи нас самих себе. Ви, напевне, чудово знаєте слова Путіна, які він виголосив, як програму дій щодо України в одному зі своїх інтерв'ю: «Ми один народ... У нас спільна Дніпровська купіль... У нас спільна релігія, спільна віра, у нас дуже схожі культура, мови, традиції, менталітет». Додам до цих спільних ознак ще одну науково-брехливу тезу про те, що події 20-х років ХХ ст. — це не національно-визвольні баталії, а битва поміж білими й червоними, які «билися між собою не на життя, а на смерть, і ніколи не пору-

шували питання про відокремлення України. І червоні, і білі виходили з цілісності Російської держави» (імперії).

Подібні заяви, як стверджує український дипломат і просвітянин Юрій Щербак, «становлять базу для поглинання України Росією». Оскільки Росія хоче відтворитися як імперія (продовжуватиме відповідну політику щодо України), ми ніколи не будемо почуватися в безпеці».

Путінські тези виголошені не для нас, а для всіх європейських лідерів, щоб вони усвідомлювали, що «ми — один народ», отже, існування двох держав — це безглуздзя, а тим паче, входження однієї частини цієї держави до спільного європейського простору. Ось де криється небезпека! Ось чому Росія знехтувала міжнародним іміджем, веде війну проти України, витрачає величезні кошти на анексію територій, ось чому дискредитується український національний рух, який характеризується як фашистський. Адже без України відродження повноформатної Російської імперії немислиме. Ось чому необхідно нам, просвітянам, активізувати свою діяльність, боронячи свої конституційні права, свою державу, великий народ, який розвивається за своїми історичними законами, до формування яких ми всі причетні. І тут доречно нагадати висловлювання Івана Огієнка: «Мова — це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова — це форма нашого життя, життя культурного і національного, це форма національного організування. Мова — душа і цінність кожної національності, її святості і найцінніший скарб... І доки живе мова — житиме й народ як національність» («Наука про рідномовні обов'язки», 1936).

Такі політично-соціальні умови, в яких діє сьогоднішня «Просвіта». Але ми — єдина в Україні організація, яка не розсипалася, не розбіглася, наче ртуть із розбитого градусника, тому що з перших днів свого існування «Просвіта» була і є віддана національній ідеї, була і є

протестною там, де треба безкомпромісно відстоювати цю ідею, була і є будівничою структурою, коли йдеться про утвердження цієї ідеї. 2013 року чимало з того, що планувалося зробити на вшанування 145-річчя Матері-«Просвіти», так і не було зреалізовано. Рідна земля вкотре покликала нас на боротьбу за свої права, за світле майбутнє прийдешніх поколінь. Тому цей ювілей «Просвіти» став особливим. Адже саме в «Просвіті» палахкотить та Божа іскра правди, яка дозволяє їй після чергової хвилі заборон і репресій, наче чарівному Феніксу, відроджуватися з попелу. Так було 1906, 1917, 1941, 1989 року і так буде завжди. Про це розповів в оригінальному циклі публікацій з історії товариства «Просвіта» заступник головного редактора тижневика «Слово Просвіти» краєзнавець Євген Букет. Його статті, об'єднані у цій книжці, є цінним доповненням створеної за останні два десятиліття бібліотеки видань, які розповідають про минуле нашого товариства. Тут вперше опубліковано перелік товариств «Просвіта», які діяли в 1917–1920 рр., що зберігається в Державному архіві Київської області, і створено мапу «Просвіт» Соборної України.

Дочитавши книжку Євгена Букета до кінця, переконаний, ви усвідомите: завдання «Просвіти» третього тисячоліття рівнозначне завданню української нації, чітко сформульованому академіком Степаном Вовканичем, якого я насамкінець зацитую:

«Перед українською нацією всенародна мета: розбудувати власну модерну національну державу на спільних духовно-культурних цінностях, патріотичних почуваннях та інтелектуальних кодах українського народу, на традиціях, правилах, притаманних його спільноті; на інноваційних підвалинах модернізації національної економіки, її перепрофілювання та реструктуризації відповідно до модерних завдань формування її нових укладів, підвищення рівня людського розвитку. У цьому

контексті українська ідея має виходити з соціогуманістичних засад стратегії розвитку, з нової парадигми буття нації, що оптимально поєднує морально-націодержавоцентричність і усередині країни, і співпрацю з європейським (світовим) співтовариством на підставі паритетного захисту і людини, і нації.

...Розробляти соціогуманістичну концепцію слід передовсім на культурологічній основі, економічному націоналізмі, на нагальній потребі збереження національної ідентичності, питомої української мови, споконвічних традицій і цінностей».

Павло Мовчан,
*голова ВУТ «Просвіта» імені Тараса Шевченка,
лауреат Національної премії України
імені Тараса Шевченка
2014 рік*

ПЕРЕДМОВА

до другого видання
«Нарисів з історії Київської «Просвіти»

Часом мене запитують: «Кому й навіщо потрібна тепер «Просвіта», адже маємо безліч доступних та сучасних каналів інформації — інтернет, Wikipedia, Google, ціла низка соціальних мереж і навіть штучний інтелект?». Якщо відповідати коротко, то «Просвіта» була, є та має залишатись одним із найважливіших об'єктів українців як нації, та всієї України як держави. Ми вже пересвідчилися: перспективу має лише сильна Україна, адже слабка була б завойована. З іншого боку, українці, як і вся наша держава, були б неминуче поглинені одвічним імперським ворогом, коли б ми, не дай Боже, відмовилися від рідної мови, культури, історії та від усього, що робить нас українцями. Як у «Подражанні 11-у псалму» Тарас Шевченко писав: «я на сторожі коло їх, людей закованих моїх, поставлю слово», — так само і «Просвіта» покликана історією стояти на сторожі СВЯТОГО РІДНОГО СЛОВА і водночас сприяти тому, щоб українці якомога швидше позбавлялися ментальної постколоніальної залежності, здійснювали свідомий вибір на користь рідної мови та задля збереження своєї національної сутності — власної КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.

За часів незалежності доводилося чути думку, що «Просвіта» більше не потрібна, бо, мовляв, уже виконала свою державотворчу місію. Нагадаю, що Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Т. Шевченка з'явилося

12 жовтня 1991 р. внаслідок реорганізації Товариства української мови ім. Т. Шевченка (ТУМ), яке офіційно існувало з лютого 1989 р. Саме ТУМ стало першою масовою громадською організацією в сучасній Україні, яка боролася за збереження та утвердження української мови. Внаслідок співпраці ТУМ з Українською Гельсінською спілкою та завдяки припливові хвилі пасіонаріїв патріотичної інтелігенції 9 вересня 1989 р. було створено громадсько-політичну партію Народний рух України (НРУ). Саме ці три організації стали безпосередньо причетними до народження сучасної української держави. Варто додати, що чимало лідерів національно-демократичного спектра — В. Чорновіл, М. Горинь, Л. Лук'яненко, І. Драч, Д. Павличко, П. Мовчан, І. Заєць, О. Шевченко, В. Яворівський, Б. Олійник, Л. Сандуляк, О. Доній та ін. — входили до керівництва не лише НРУ, ТУМу чи «Просвіти», а також складали ядро депутатського корпусу Верховної Ради, яке в боротьбі з москвофільними комуністами відстоювало споконвічні політичні та культурні права українців.

А тепер запитаємо себе: «Чи завжди протягом 35 років незалежної України її обрані народом очільники керувалися національними інтересами держави? Чи усвідомлювали вони найвищу стратегічну цінність та виняткову консолідуючу силу української мови, культури, історії?». Відповідь, на жаль, є очевидною. Мусимо констатувати: в постколоніальній та постімперській Україні без діяльності потужного й впливового громадянсько-культурологічного сегмента, яскравим представником якого є Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка, українська культурна ідентичність, як і національна державність, ще тривалий час перебуватимуть під загрозою. Варто навести показову історичну аналогію з фінальним періодом правління Павла Скоропадського. Гетьман України приймав делегацію Київської «Просвіти» у жовтні 1918 р. Очільник

представницької делегації Олександр Лотоцький вручив офіційний Меморандум з вимогою збереження української мови як єдиної державної. Гетьман, вихований в імперській традиції, хоч і висловив позірне розуміння, та вже 14 грудня видав Маніфест, що перекреслив не лише надії на державний захист української мови, а й символічно ліквідував перспективи збереження політичної самостійності України. Примітно, що провідником антигетьманського повстання був член Київської «Просвіти» з 1917 р. Симон Петлюра, який увійшов в історію як Головний отаман війська УНР та Голова Директорії.

Друге видання «Нарисів з історії Київської «Просвіти»» порівняно з першим (2014 р.) майже втричі зросло в обсязі, помітно оновилося та збагатилося сенсаційними фактами. Вперше публікується повний реєстр членів Київської «Просвіти» у 1906–1910 рр., оприлюднюються їхні адреси та списки вибулих. Висвітлюється діяльність просвітян Київщини з 1917 по 1920 рр., додається огляд газети «Нова Рада» про I-й Всеукраїнський з'їзд «Просвіт» 1917 р., значно розширено розділи про підпільну роботу «Просвіти» в умовах гітлерівської окупації, розкриваються імена її керівників. Знімається завіса з теми так званого «зникнення» «Просвіт» за «совітів» у 1920-х роках. Помітно потовщали додатки з раритетними архівними документами. З'явився важливий розділ про Товариство української мови, актуалізовано інформацію про голів Київської «Просвіти» та діяльність міського й обласного об'єднань в поточному часі.

Книга виходить з друку на честь 120-річчя Київської «Просвіти». Користуючись знаковістю цієї події, хочу висловити повагу всім причетним до створення й виходу цього видання за його культурологічну вагомість та оперативну вчасність праці. Особлива дяка авторові книжки, краєзнавцю, дослідникові української історії, письменникові та голові Київського обласного об'єднання «Просвіта» імені Тараса Шевченка панові

Євгенові Букету. Знаковою стала співпраця з видавництвом Марка Мельника (markobook), яке протягом років оприлюднило значні масиви вкрай актуальної нині «україноцентричної літератури» у найрізноманітніших жанрах — публіцистика, документалістика, белетристика, спогади й науково-популярні видання. Особливо плідною виявилася документознавча співпраця автора з Державним архівом Київської області в особі його очільниці пані Соф'ї Каменевої.

Будьмо! Перемагаймо! Творімо майбутнє України!

Кирило СТЕЦЕНКО

*Голова Київського міського об'єднання
ГО «Всеукраїнське товариство «Просвіта»
імені Тараса Шевченка»*

*Професор Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

*Професор Академії мистецтв
імені Павла Чубинського
Народний артист України*

ПОЧАТОК ДІЯЛЬНОСТІ «ПРОСВІТИ» В КИЄВІ

Завдячувати тому, що «Просвіти» з'явилися на території тодішньої Російської імперії, маємо виключно «поету-художнику і практичному громадському робітникові, драматургу і публіцисту, ученому досліджувачу духовних скарбів українського народу та його минулості, популяризатору та видавцеві народної літератури» (як характеризувала його газета «Рада») Борису Дмитровичу Грінченку. Мрія про створення в Україні культурно-освітнього товариства, покликаного поширювати серед широких народних мас, передусім селянства, ідеї національної свідомості та сприяти подоланню давнього розриву між «простолюдом і панством», визрівала у Б. Грінченка протягом багатьох років. Вона сформувалася ще в період його вчителювання на Слобожанщині, участі в «Братстві тарасівців» та служби в Чернігівському земстві. Він був переконаний, що розвиток української народної освіти стане вагомим благом для нації.

Через заборону українського друкованого слова в Російській імперії, спричинену Валуєвським циркуляром 1863 року та Емським указом 1876 року, Грінченко не мав змоги публікувати власні твори на батьківщині. Тому він активно співпрацював із культурно-освітніми та видавничими установами Галичини й Буковини, що входили до складу Австро-Угорщини, де законодавство у сфері національних прав було значно

ліберальнішим. 1881 року в галицькому журналі «Світ» уперше з'явилися поезії, підписані ім'ям Б. Грінченка.

Найтисніші контакти пов'язували його з львівською «Просвітою», заснованою 1868 року. Грінченко публікував у її виданнях свої художні й науково-популярні праці, переважно під псевдонімами Василь Чайченко, Іван Перекотиполе, Іван Вільхівський, П. Вартовий. У тих самих виданнях під псевдонімами друкувалася і його дружина Марія, яка, хоча й була росіянкою за походженням, під впливом чоловіка стала активною учасницею українського культурного руху.

Приклад львівської «Просвіти» остаточно переконав його в необхідності створення подібної організації і в Наддніпрянській Україні. Тож цілком заслужено Львівська «Просвіта» згодом обрала Бориса Грінченка своїм почесним членом.

На таємному вшануванні пам'яті Кобзаря Київською «Старою громадою» в 1903 р. Борис Грінченко, який у травні 1902 р. переїхав із Чернігова до Києва, виступив з публічною промовою про необхідність створення просвітніх товариств.

Але в реаліях жорсткої політики Російської імперії та переслідування національного руху наприкінці XIX — на початку XX століття реалізувати цей задум було неможливо. Ситуація змінилася під впливом революційних подій 1905 року, що супроводжувалися кризою самодержавства та активізацією політичних сил. Під тиском обставин цар Микола II підписав 17 жовтня 1905 року Маніфест із проголошенням свободи слова, друку, зборів. Це відкрило нові можливості для національно-культурної діяльності.

Скориставшись сприятливим моментом, Грінченко швидко перейшов до практичних дій. Об'єднавши доволі багато себе українську інтелігенцію, пов'язану з газетою «Громадська думка», він наприкінці 1905 — на початку

1906 року розпочав створення культурно-освітнього товариства в Києві.

Без грошових засобів, за допомогою тільки маленького тісного гуртка людей він власною енергією, силою глибокої віри своєї та безмежної любові до батьківщини об'єднав навколо себе розрізнену, розкидану українську інтелігенцію, згуртував її в одне товариство, заснував інституцію і за чотири роки підніс її на надзвичайну височінь.

Назву «Просвіта» обрали за аналогією з львівською організацією. Водночас засновники сподівалися, що згодом вдасться об'єднати подібні організації Наддніпрянщини в єдину мережу.

Статут товариства уклав Модест Левицький російською мовою, а Грінченко ретельно відредагував його український варіант. За основу було взято статут львівської «Просвіти». Головною метою організації проголошувалося сприяння розвитку української культури та освіти рідною мовою в Києві й губернії. Засновники також підкреслили ідейний зв'язок із Тарасом Шевченком, оголосивши його духовним покровителем товариства.

16 травня 1906 року до канцелярії київського губернатора надійшла Заява, підписана Миколою Віталійовичем Лисенком, Борисом Дмитровичем Грінченком, Марією Миколаївною Грінченко, Марією Михайлівною Старицькою, Федором Павловичем Матушевським (с. Будаївка Київського повіту), Всеволодом Олександровичем Козловським, Максимом Стратоновичем Синицьким, Фотієм Степановичем Красицьким (художником), Мефодієм Івановичем Павловським і Григорієм Андрійовичем Коваленком про намір заснувати товариство «Просвіта» в Києві. До Заяви додавався Статут, складений російською та українською мовами. Примірник російською підписали усі засновники. 26 травня 1906 року Статут уже було затверджено постановою

Київського губернського у справах товариств присутствія під номером 1. Під резолюцією стоїть підпис віце-губернатора Трефілія Лукича Рафальського. Тож «Просвіта» стала першим товариством на Київщині, яке було створене відповідно до нового закону. Цікаво, що за цим Статутом товариство «Просвіта» діяло в Києві аж до 1921 року. Жодних суттєвих змін документ не зазнавав. Подаємо його в повному обсязі (особливості правопису збережено).

Статут Товариства «Просвіта» у Києві, заснованого в пам'ять Тараса Шевченка

Мета Товариства

1. Товариство має на меті допомагати розвитку української культури і першим чином просвіті українського народу його рідною мовою, працюючи в Києві і в Київській губернії.
2. А для того Товариство має: а) видавати книжки, журнали, часописи і т.и. українською мовою; б) заводити свої бібліотеки, музеї, читальні, книгарні і т.и.; в) споряджати публичні лекції і відчити, загально-просвітні курси, спектаклі, літературно-музичні вечори, концерти, вистави і т.и.; г) заводити стіпендії, школи, захистки про дітей і дорослих, бюро праці і т. інші просвітні і добродійні заклади; д) оповіщати конкурси і премії за найкращі твори письменства та умілости.

Засоби Товариства

3. Засоби товариства складаються: а) з членських вкладок, жертв, процентів з капіталів і прибутків од майна, виданнів, підприємств Товариства і б) зо зборів од вистав, концертів, відчитів, спектаклів і т.и., що будуть споряджатись од Товариства і на користь йому.

4. Грошовими тратами Товариства порядкують Загальні Збори, або Рада у тих межах, які визначили їй Загальні Збори або на підставі постанов тих Зборів.

Склад Товариства

5. Членами Товариства можуть бути повнолітні особи обох полів, oprіче тих, які не мають права належати до Товариств на підставі загальних законів.

6. Члени Товариства діляться на почесних, дійсних і членів-співробітників і вибірають їх Загальні Збори таємним по голосуванням: нових членів рекомендує Рада або не менше, як 3 члени, і ймена кандидатів Рада оповіщає за два тиждні перед виборами.

7. Почесних членів вибірають Загальні Збори з членів, чи й з не-членів Товариства за особливі заслуги Товариству або за вельми користну роботу на полі літератури, науки, умілости або громадської діяльності.

8. Дійсні члени платять що-року до каси Товариства членську вкладку три карбованці. Дійсні члени, які зроблять вкладку не менш як 100 крб. за один раз, звуться довічними членами.

Увага. Загальний Збір може своєю постановою побільшити або зменшити членську вкладку.

9. Члени-співробітники мають такі самі права, як і дійсні, і допомагають Товариству своєю працею.

10. Члени Товариства: почесні, дійсні і співробітники мають право рішати всі справи Товариства на Загальних Зборах і подавати їм через Раду свої заяви і пропозиції.

11. Вибрані члени одержують права дійсних членів Товариства тоді, як заплащать членську вкладку, або частину її, коли вона платиться частинами.

12. Членів, яких діяльність не відповідає статутіві або суперечить меті Товариства, Загальний Збір може виключити більшістю 2/3 голосів присутніх членів.

13. Товариство може заводити в районі своєї діяльності місцеві філії.